

**МІСЦЕ БЕЗПРИТУЛЬНОЇ ДИТИНИ В ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ
УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 20 - Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ
МЕСТО БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ В ИСТОРИИ ПОВСЕДНЕВНОСТИ
УКРАИНЫ В НАЧАЛЕ 20-Х ГГ. ХХ СТОЛЕТИЯ
THE PLACE OF A CHILD IN HISTORICAL PROCESSES OCCURRING IN
UKRAINE IN 1920S**

**Паращевіна Ольга Степанівна
Паращевина Ольга Степановна
Parashevina Olga S.**

В статті через призму історії повсякденності досліджуються історичні, соціально-економічні причини та джерела формування дитячої безпритульності в Україні на початку 20-х років ХХ століття. Визначається місце дитини в історії повсякденності України, досвід роботи органів народної освіти з подолання дитячої безпритульності.

Ключові слова: історія повсякденності, соціальні аномалії, дитяча безпритульність, народна освіта, голод 1921 р., соціально-економічні процеси, соціальний захист, дитячий будинок, методологія, історіографія

В статье через призму истории повседневности исследуются исторические, социально-экономические причины, источники формирования детской беспризорности в Украине в начале 20-х годов ХХ столетия. Определено место ребенка в истории повседневности Украины, опыт работы органов народного образования по преодолению детской беспризорности.

Ключевые слова: история повседневности, социальные аномалии, детская беспризорность, народное образование, голод 1921 года, социально-экономические процессы, социальная защита, детский дом, методология, историография.

The author of this paper has investigated social and economic ground sand reasons for children's homelessness in Ukrainian 1920s. The author specifies the place of a child in social and economic processes occurring in Ukraine. The author also analyses the experience of Ukrainian public educational institutions in 1921-1922, who aimed their activities at overcoming children's homelessness and famine, and tried to ensure maximum social protection to the child.

Keywords: history of daily occurrence, social anomalies, child's neglect, folk education, hunger of 1921, socio-economic processes, social defence, child's house, methodology, historiography.

Дослідження політичної історії України 20-х рр. ХХ ст. залишають поза увагою вчених багаточисельні питання історії повсякденного життя українського суспільства, серед яких неабияке місце займає проблема дитячої безпритульності, про що буде йтися мова у репрезентованій статті.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю розкрити «білі плями вітчизняної історії» з погляду рядового громадянина, а не тільки з офіційних джерел.

Новий напрям у методології історії, який отримав назву «історія повсякденності», зображує життя пересічного громадянина: житло, побут, традиції, умови, зміст та знаряддя праці, в що люди одягались, що їли і т.д.

Означений напрям методології історичних досліджень відкриває можливості дізнатися про умови життя, традиції, побут різних прошарків українського етносу в різні епохи не з позиції офіційних настанов, а з визначення самої реальності пересічного громадянина, не заангажованого політичною ситуацією, не обтяженого офіційною ідеологією. Через повсякденність можна зрозуміти історичні процеси через споглядання людьми світу, в якому їм довелося жити і творити. Цей аспект гостро стосується й питання дитячої безпритульності, яке довгий час зображувалося офіційною радянською історіографією не як соціальна аномалія того часу, а як пережитки капіталізму

Дослідження історії повсякденності українськими істориками зараз набули системного і всеосяжного характеру: виділились наукові школи, періодичні видання, проводяться всеукраїнські наукові конференції [1].

Історія повсякденності, як актуальна сфера історичних досліджень сьогодення, є пріоритетним напрямком в наукових розвідках багатьох істориків сучасності С. В. Кульчицького, О.А.Удода, П.М.Кравченко, В.В.Іваненка, Н.Н.Козлової, Н.Б.Лебіної, В.С.Тяжельникової, Т.М.Смирнової, тощо [2]. Вивченню проблем безпосередньо дитячої безпритульності означеного періоду присвятили свої праці широке коло вчених: С.В.Кульчицький, С.П. Шаталіна, І.І.Діптан, А.Г.Зінченко, В.Є. Виноградова-Бондаренко, І.В. Іщенко. Проте аспект повсякденного життя безпритульних дітей присутній в працях С.В.Кульчицького, С.П. Шаталіної та І.В.Іщенко [3].

Наша мета – показати проблему дитячої безпритульності через призму історії повсякденності, залучаючи до аналізу різні історичні джерела.

Переходячи до викладу основного матеріалу, треба відзначити, що проблема дитячої безпритульності особливо гостро постала в Україні на початку 20-х років ХХ століття. Це зумовлювалось своєрідністю політичного та соціально-економічного становища. Дві кровопролитні війни, які тривали безперервно майже 7 років, призвели території України до розрухи та повного розвалу. Після закінчення громадянської війни республіка перетворилась на руїну. Збитки оцінювались у 10 мільярдів крб. золотом, не враховуючи людських втрат [7, с. 328]. В одній лише Україні побоїща, розстріли та епідемії, пов'язані з війною, а особливо із громадянською, забрали 1,5 мільйона жителів [12, с. 322]. Вони залишили на призволяще 250 тисяч своїх дітей – круглих сиріт, які поповнили юрби голодного і обірваного безпритульного дитинства [11, с. 1]. Групи подібних дітей з'являлись у великих містах України та на вузлових залізничних станціях. Нестача харчів, палива та зростання безробіття посилюють міграційні процеси населення: із міст в села, із Півночі на Південь і – навпаки. Україна стає тим місцем, куди стікаються знедолені, нікому не потрібні, діти з усіх кінців Росії – в

надії знайти на плодючих територіях їжу та погрітись на берегах Чорного і Азовського морів.

В листі до Ради Народних Комісарів України від 02.06. 1923 року Голова Харківського Губвиконкому з цього приводу писав: “В результате войны и голода по селам Украины рассеялись десятки тысяч беспризорных детей. Наибольшее их количество осело в Харьковской губернии, так как Харьков был узловым железнодорожным центром, куда стекались волны беспризорного и голодного детства, как с Поволжья, так и с юга Украины” [9, арк.. 104]. Кількість безпритульних дітей тільки в Донбасі в 1920 р. становила 40 тисяч а по всій Україні за офіційними даними того часу - до 1,5 мільйонів [8, с.5].

Головними джерелами дитячої безпритульності 20-х років ХХ століття стали сирітство (революція, громадянська війна, голод та епідемії викинули на вулицю тисячі сиріт, чії батьки загинули у вирії подій того часу), бездоглядність при живих батьках та втечі із дореволюційних дитячих будинків, де було холодно і голодно, які розорялись військовими діями, це - ще дореволюційні сироти. В 1914 році в Російській імперії нараховувалось 2,5 млн. безпритульних дітей [11, с.11]. Більшість виховних будинків для таких дітей входило у відомство імператриці Марії Федорівни. Після скинення з престолу царя Миколи II та фізичного знищення всієї царської сім'ї більшовиками, ці діти залишились без засобів до існування – адже фінансування будинків було припинено. Вони поповнили ряди безпритульних [11, с.1] Ще одним із джерел збільшення кількості дітей за рахунок дореволюційних сиріт, був так званий “питомнический промысел», коли покинутих дітей із дитячих будинків віддавали в селянські сім'ї, яким виплачували в місяць по три карбованці за дитину [13, с. 7] Після більшовицької революції 1917 року грошові надходження припинились, і діти з цих сімей в більшості були викинуті на вулицю.

Посиленню дитячої безпритульності сприяв ще й розвал економіки більшовицькою політикою “воєнного комунізму” в 1918-1920 рр. Виробництво промислової продукції у республіці знизилось до 1/10 довоєнного рівня. У 1920 р. в Україні випускалось сталі – 1,7%, прокату – 1,8%, вугілля (Донбас) – 22% рівня 1913 року. З 11 тисяч підприємств 1921 року у республіці діяло 2,5 тисячі переважно дрібних підприємств [7, с. 329].

Цей факт сприяв росту безробіття серед дорослого населення і вкрай знизив можливість підліткового та дитячого працевлаштування. Наявність безробіття серед дорослого населення призводить до погіршення матеріального забезпечення родини, а іноді і до голодування її членів. Перш за все це стосується дітей як найменш захищеної частини населення. Потреба якомсь прогудуватися виганяє на вулицю навіть тих дітей, які мають батьків. Це так звані бездоглядні діти, які при живих батьках знаходяться на положенні сиріт і піднімають питання соціального сирітства [5, с. 16].

Не кращою була ситуація і в сільському господарстві України. Незацікавленість селян у виробництві продуктів харчування, зумовлена політикою воєнного комунізму, недостатня забезпеченість реманентом та тягловою силою, спричинили скорочення на 15% посівних площ та зменшення

валового збору зерна в 1920 році порівняно з 1913 роком на 61,5% [7, с. 330]. Велика кількість безпритульних дітей втікали із сіл в міста в надії якось вижити, попадали в компанії собі подібних і пристосовувались до соціуму свого існування. Так в анкеті одного безпритульного хлопця на ім'я Василь записано таку історію: “До того, як попасти на вулицю, я жив у селі. Мати в мене померла, батько також. Залишилися я та сестра. Так як ми жили погано, мені довелося просити милостиню. Скоро мені це набридло і я втік від сестри. Я поїхав у місто, де ходив з іншими безпритульними. Одного разу я попав за крадіжку до міліції, а потім через Комісію Неповнолітніх попав до нічліжки, де я став жити і працювати” [6, с. 16].

Кількість безпритульних дітей особливо збільшується в 1921 – 1922 – х роках, в зв'язку із голодом в Україні. На 1 квітня 1922 року в Україні голодувало 5,6 млн. чоловік, що становило 25% всього населення. Епіцентром лиха стала Запорізька губернія [7, с. 331].

“ Ибо в начале осени 1921 года, в следствии очень дурной информации, создалось впечатление, что бедствие голода поразило только Поволжье, Украина же «как-нибудь» справится собственными силами с некоторым недородом хлебных злаков. И только постепенно, примерно в ноябре – декабре 1921 года стали доходить первые очень тревожные вести из Запорожья, Донбасса, Екатеринослава об абсолютном голоде населения и необходимости срочной помощи ему в такой же мере, как и населению Поволжья” [4, с. 6]. Найбільш незахищеними від голодної смерті були діти. Взимку 1921-1922 рр. в Україні голодувало 2 млн. дітей [4, с. 8]. Про кількість голодуючих дітей по губерніям в Україні видно із наведених в поданій нижче таблиці цифр.

Відомості про голодуючих дітей Півдня України на 1. 04. 1922 року

Губернії	Загальна кількість дітей до 15 років.	Із них голодуючих
Донецька	1 216 674	400 000
Запорізька	502 121	470 000
Катеринославська	743 302	252 000
Миколаївська	589 325	440 000
Одеська	809 325	172 000
Всього:	3 861 252	1 734 000

[4, с.6].

З визначенням картини голоду в Україні в 1921 році загострилась проблема дитячого голоду. На допомогу голодуючим дітям створюється на початку вересня 1921 року “Секція допомоги голодуючим дітям”, спочатку при Центральній Комісії Голодуючим (Секція помголдїт при ЦКПГ), а потім при Центральній Раді Захисту Дітей України (ЦСЗД України). На місцях апаратом секції були Губернські ради захисту дітей (Г.Р.З.Д.) Останні діяли на підставі особливого “Положення про секції допомоги голодуючим дітям”. Провели власні Постанови

Раднаркому від 14 жовтня 1921 року “Про безпритульних дітей”, “Положення про розміщення безпритульних дітей серед населення “ від 15.10.1921 року та Інструкцію Губернським Наркомам освіти “Про прийняття та розміщення дітей, евакуйованих із голодних губерній РРФСР і про організацію допомоги голодуючим дітям України” від 19.10.1921 року [6, с. 16].

Першочерговими задачами держави стало - нагодувати безпритульних дітей та забезпечити їх елементарним житлом. Основну роботу в цьому напрямку було покладено на Народний Комісаріат Освіти України, на його Відділ соціального виховання. З цією метою організовувались їдальні та нічліжні будинки для безпритульних дітей у великих містах (Києві, Харкові, Катеринославі, Донецьку, Одесі, тощо). Контингент присутніх тут дітей не був чітко визначеним, але діти могли отримати обід та гігієнічні умови для нічлігу.

Найбільш організованою формою допомоги безпритульним дітям стає дитячий будинок. Більшість дитячих будинків в 1920-1921 рр. організовувалось в конфіскованих поміщицьких маєтках та будинках міської буржуазії. Тут було все пристосовано для проживання невеличкої кількості (до 30-40) дітей, і тому забезпечити соціальною підтримкою всіх потребуючих не було можливості [10, с. 31-32].

Зі збільшенням кількості безпритульних в 1921р. виникла потреба у створенні спеціально організованих дитячих будинків, яка вирішувалась за рахунок вміщення дітей в будови бувших монастирів, адміністративних, просвітних і медичних помешкань. Тут умови проживання були жахливі – антисанітарія, відсутність елементарних побутових умов, ліжок, білизни, тощо. Але іншого шляху допомоги дітям не було. Органами освіти України створилась ціла система дитячих закладів: дитячі будинки, інтернати; будинки для правопорушників: основний ідопоміжний будинки, трудовий будинок, відкритий дитячий будинок для безпритульних дітей; заклади з дослідження та розподілу дітей: приймальники, колектори, розподільники, реформаторіуми.

Таким чином, можна зробити висновок, що дитяча безпритульність в Україні на початку 20-х років ХХ століття – явище історичного та соціально-економічного характеру, породжене наслідками військових подій 1914-1920рр., розвалом промисловості і сільського господарства більшовицькою політикою “воєнного комунізму”, безробіттям та відсутністю державного механізму соціального захисту дитинства. Дитяча безпритульність – явище глибоко соціальне, що має корені і витоки в сирітстві та умовах життя соціальних низів і є однією з соціальних аномалій українського суспільства означеного періоду. Дитяча безпритульність – барометр політичної та економічної стабільності історичного розвитку держави. Вона загострюється в часи зміни основ суспільного ладу та форм власності, демографічних втрат в часи війн та голодоморів.

Список використаних джерела і літератури

1. Історія повсякденності: теорія та практика: Матеріали Всеукр. наук. Конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р.). — Переяслав-Хмельницький, 2010; Парашевіна О.С. Дослідження історії повсякденності в сучасній українській історіографії / Проблеми та перспективи розвитку залізничного транспорту. —

- Матеріали 74 Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 19.05 – 20.05. 2014 р. – Дніпропетровськ: ДПТ, 2014. – С.-129 -131.
2. Удод О.А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства / Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. / збірник наукових праць, присвячених пам'яті акад. НАН України Ю.Ю.Кондуфора, у 2-х т.–К., 2004.– т.2.–С.286 - 313; Його ж, Житло в структурі повсякденного життя українців: кілька штрихів до історії ХХ століття // Борисфен. – 2002. - № 5. – С.27-28; Кравченко П.М. Житлово-побутові умови на індустріальних будовах України (30-ті рр. ХХ ст.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Вип.16.-Київ 2001. – С.106-114; Іваненко В.В. Біль і звитяга: ХХ століття в українському вимірі. – Дніпропетровськ: АРТ – ПРЕС, 2003. – 332с.; Козлова Н.Н. Горизонты повседневности советской эпохи. – М.1998; Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города. Нормы и аномалии. / 1920 – 1930 годы. – С-Петербург, 1999. – 320с.; Тяжелникова В.С. Повседневная жизнь московских рабочих в начале 1920-х годов / Россия в ХХ веке: Люди, идеи, власть / Отв. ред. А.К.Соколов, В.М.Козьменко. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2002. – С.194-218.
 3. Кульчицький С.В., Шаталіна С.П. Становище дітей на Україні у 1931-1933 роках (Документальна розповідь) / Минуле України: відновлені сторінки / ред. кол. І.М.Хворостянський та ін. – К.: Наукова думка, 1991. - С. 168 – 190; Діптан І.І. Проблема дитячої безпритульності на Україні (1919-1932рр.) / Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. - К., 1992. - Вип. 2. - С. 52-60; Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття.: Дис. ... канд. істор. наук. – Одеса, 2002. – 189с.; Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. пед. наук. - К., 2001. – 221с.; Іщенко І.В. Здобутки і прорахунки у боротьбі з аномаліями суспільства в Україні періоду непу (1921-1928) // Грані. – 2003. - № 3. – С.29-30.
 4. Арнаутів В.А. Голод и дети на Украине. – Х.: И-во НКП, 1922. - 64 с.
 5. Бем О. Л. Экономическое положение государства и перспективы борьбы с детской безработицей и беспризорностью // Детская беспризорность и детский дом, под ред. Тиханова, Швейцера. Сборник статей. – М. 1926. - С.16.
 6. Беспризорные и современность // Друг дітей. - Харків, 1926. - №3. - С. 16.
 7. Бойко О.Д. Історія України. – К.: ВЦ “Академія”, 1999. - С. 328.
 8. Гусак А. А. Комсомол – помічник Коммунистической партии в борьбе с детской беспризорностью на Украине (1921 – 1928 гг.). – Дис.... канд. іст. наук. - Днепропетровск, 1976. - С. 5.
 9. Державний архів Харківської області. - Ф.220 Р-203. - Оп.1. –Спр. 90. - Арк. 104.
 10. Маро (М.И.Левитина) Беспризорные. Социология, быт, практика работы. – М.: Новая Москва, 1935. - С. 135.
 11. Народное образование в СССР. 1917-1967. - М.: Просвещение 1967. - С. 11.
 12. Откуда брались беспризорники. // Полезная информация.- Орган Санкт-Петербургского регионального благотворительного фонда помощи детям-сиротам «Содействие», 30 октября 2001. - С. 1.